మున్నుడి

పోతన మహాకవి భాగవతమును నిగమముగా ఆమ్నాయముగా అభివర్ణించి ఉన్నాడు-

నిగమములు వేయు చదివిన, సుగమంబులు గావు ముక్తి సుభగత్వంబుల్
సుగమంబు భాగవత మను, నిగమంబు పఠింప ముక్తి నివసనము బుధా. భా. ప్ర. 140

భువనక్షేమంకరంబైన, భాగవతామ్నాయము
బాదరాయణుఁడు దాఁగల్పించె నేర్పొప్పఁగన్. భా.ప్ర.136

పోతన దృష్టిలో భాగవతము వేదవాఙ్మయములో అంతర్భాగమే

వేదవాఙ్మయము - భాగవత తత్త్వము

వేదములు- వేదాంగములూ- ఉపనిషత్తులు- పంచమవేదమైన భారతము- సనాతన భారతీయ సారస్వతములో ప్రాచీనములనీ, భాగవతము అర్వాచీన శాఖయనీ లోకములో ఒక అభిప్రాయం వ్యాపించి ఉంది. సూక్ష్మదృష్టితో అనుశీలిస్తే భాగవత తత్త్వము వేదతత్త్వము సమానములే. భాగవతము సుస్పష్టముగ ప్రతిపాదించే ఆస్తికత్వం, అవతారతత్త్వం, భక్తియోగం బీజప్రాయంగా వేదసారస్వతంలో ఉన్నట్టివే.

భాగవతమునకు అంతరాత్మయైన "భక్తి" లోని నవవిధభక్తి మార్గాలు భాగవతంలో హృదయంగమంగా అభివర్ణితాలు.

శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనమ్।
అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్య మాత్మనివేదనమ్॥

పైశ్లోకానికి పోతన ఆంధ్రీకృతి

తనుహృద్భాషల సఖ్యమున్, శ్రవణమున్ దాసత్వమున్ వందనా
ర్చనముల్ సేవయు నాత్మలో నెఱుకయున్ సంకీర్తనల్ చింతనం
బను నీ తొమ్మిది భక్తిమార్గముల సర్వాత్మున్ హరిన్ నమ్మి స
జ్జనుఁడై యుండుట భద్ర మంచుఁ దలఁతున్ సత్యంబు దైత్యోత్తమా! భా- 7-167

భాగవతము భక్తి వేదాంత తత్త్వమునకు పరాకాష్ఠను ప్రతిపాదించు సాహిత్య శిఖరం. భక్తి వేదాంత తత్త్వక్రమ పరిణామ వికాసం. వేదవాఙ్మయంలో సూక్ష్మదృష్టితో అనుశీలించే వారికి భాగవతం సుగమమే. వేద వాఙ్మయములో నవవిధములైన భక్తికి ఆస్తిక్యానికి ఉదాహరణలు కో కొల్లలు. అందు వక్ష్యమాణములైన ఉదాహరణములు ప్రధానంగా ఎన్నుకోవచ్చు.

శ్రవణం

1. **భద్రం శ్లోకం శ్రూయాసం - - అథర్వ. 16-2**

   భగవంతుని కల్యాణ గుణాలే వినగోరుచున్నాను.

II

కీర్తనం

2. **విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రోవోచమ్ - - ఋగ్వేద. 1-514-1**

   శ్రీమన్మహా విష్ణుమూర్తి పరాక్రమ గాథలు ప్రవచింపగోరుచున్నాను.

స్మరణం

3. **మనామహే చారు దేశ్య నామ - - ఋగ్వేద. 1-24 -1**

   పరమాత్మ వైభవోత్కర్ష స్మరించవలె.

పాదసేవనం

4. **జుషాణ ఇంద్ర సప్తభిర్న ఆగహి - - ఋగ్వేద. 8-13-13**

   ప్రభూ! నీరాజ తీవితో మాకడకు విచ్చేయుదువుగాక.

అర్చనం

5. **అర్చా చక్రాయ శాకినే - - ఋగ్వేద. 1-54-2**

   పరాత్పరుడైన ఇంద్రునికి అర్చన సమర్చించ దగు.

వందనం

6. **వందామహే త్వా - - ఋగ్వేద. 3-8-9**

   నీకు అభివాదాలు.

దాస్యం

7. **వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ - - ఋగ్వే. 1-98-1**

   మనము విశ్వశిల్పి ప్రాభవంలో అణగి యుండదగు.

సఖ్యం

8. **మరుత్వంత్వం సఖ్యాయ హవామహే - - ఋగ్వేద. 1-101 -6**

   సకలదేవతాధినేత సఖ్యం అర్థించెదము గాక.

ఆత్మనివేదనం

9. **భర్గో దేవస్య ధీమహి - - ఋగ్వేద. 3-62-10**

   పరాత్పరుని తేజం ధ్యానింతుము.

పూర్వోదాహృతులైన వేద వాక్యాలను బట్టి భాగవతభక్తి వేదాంత తత్త్వం వేదప్రోక్త మైనదే అని తెలుతున్నది.

III

భారతము - భాగవతము

భారతకర్త భాగవత ప్రవక్త వేదవ్యాస మహర్షియే;
భారత కథలో చివరిఘట్టం శ్రీకృష్ణనిర్యాణం,
భాగవతములో ప్రారంభఘట్టం శ్రీకృష్ణనిర్యాణం.

సూక్ష్మదృష్టితో పరిశీలిస్తే భారతం ఏ వేదాంత తత్త్వానికి భరతవాక్యం పలికిందో భాగవతం ఆ వేదాంత తత్త్వానికే నాందీగీతిక ఆలపించినట్లు చెప్పవచ్చు- భాగవతంలోని ఇతివృత్తాలకు కేంద్రం అవతారమూర్తియైన శ్రీకృష్ణుడూ, శ్రీకృష్ణుని పూర్వావతారాలూ. భారతంలో ఎన్నో ఘట్టాలలో శ్రీకృష్ణుడు విష్ణుదేవుని అవతారంగా ప్రశంసితుడు.

సభాపర్వంలో

ఆదిజుఁడైన బ్రహ్మయుదయంబున కాస్పదమైన వాఁడు ! వే
దాది సమస్త వాఙ్మయములందుఁ బ్రశంసితుఁ డైనవాఁడు! లో
కాది త్రిలోకపూజ్యుఁడని ఆత్మ నెఱింగి పితామహుండు దా
మోదరుఁ జెప్పెఁ బూజ్యుఁడని యుక్తము కా కిది యేమి దోసమే! భా. సభా-2-18

అని ధర్మరా జన్నాడు.

భీష్ముఁడు సభాపర్వంలో మాత్రమేకాక భీష్మపర్వములో గూడ ప్రస్ఫుటంగా శ్రీకృష్ణుని పరాత్పరుడిగ ప్రశంసించి నట్లుంది.

పార్థసారథిగా నున్న శ్రీకృష్ణుడు భీష్మునిపైకి చక్రం పట్టి సంహరించేందుకు దుమికినపుడు భీష్ముడు రెండుసార్లు శ్రీకృష్ణుని విష్ణువు యొక్క అవతారమూర్తిగా స్తుతిచేస్తాడు -

అట్లే విష్ణుసహస్రనామం భారతంలో ఏకదేశమే. అంతేకాక అవతార తత్త్వానికి మూలకందమైన భగవద్గీత భారతంలో అంతర్భాగమే.

భాగవతం భగవద్గీతకు భాష్యమే. అందుచేత భారత భాగవత వేదాంత తత్త్వాలు విప్రతిపన్నాలు గావు. అవి భిన్నసాహిత్య గ్రంథాలుమాత్రమే. భక్తి వేదాంత తత్త్వప్రతీతిలో భారత భాగవతాలు పరస్పర వైరుద్ధ్యం లేని సమాంతర రేఖలు. స్థూలదృష్టికి అవి కలసినట్లు కన్పించవు. పారమార్థిక దృష్టిలో ఉన్నత గణితవ్యపదేశంలో వలె- అవి అనంత తత్త్వంలో కలుస్తాయి.

సింహావలోకనప్రాయంగా చెప్పదగిన మాట, వేదవాఙ్మయం భారత వేదాంతం, భాగవతతత్త్వం అవినాభావ సంబంధం గలిగినట్టివే; ఏకార్థప్రతిపాదకములే.

భాగవతం అవతరణ గూర్చి ఆ గ్రంథపీఠికలోనే హృదయంగమమైన కథ ఉంది. వేదతత్త్వవేత్తగా పంచమవేదమైన భారతవక్తగా సుగృహీత నామధేయుడైన వ్యాసమహర్షి ఆశ్రమానికి వచ్చి

"ధాతవు భారత శ్రుతి విధాతవు వేద పదార్థజాత వి
జ్ఞాతవు! కామ ముఖ్యరిపుషట్క విజేతవు బ్రహ్మతత్త్వ ని
ర్ణేతవు యోగినేతవు వినీతుఁడ వీవు చలించి చెల్లరే!
కాతరు కైవడిన్ వగవ కారణమేమి? పరాశరాత్మజా! 1-89

అంటాడు. నారదమహర్షి వ్యాసునికి వేదాంతతత్త్వం ఉపదేశిస్తాడు. వేదవ్యాస మహర్షికి చిత్తశాంతి లభించింది. భారతభూమిలో యుగయుగాంతరాల నుండి భాగవతం చదివే సహృదయులకూ కోటానుకోట్ల ప్రజానీకానికి చిత్తశాంతి లభిస్తుంది!

వ్యాసప్రోక్తమైన భాగవతం పరీక్షిత్తునకు చెప్పింది వ్యాసుని కుమారుడైన శుకమహర్షి- తండ్రిని మించిన సత్పుత్రుఁడు. నగ్నంగా అరణ్యంలో స్నానం చేస్తున్న అప్సరసలు అతని రాకను పట్టించుకోలేదు. గాని కొడుకును వెదకుతూ వచ్చిన వేదవ్యాసుణ్ణిచూచి ససంభ్రమంగా చీరలు ధరించారట! అట్టి శుకుడు ఏడు రోజులలో ప్రాయోపవేశదీక్షితుడై మృత్యునిరీక్షణలో ఉన్న పరీక్షిత్తుకు, మోక్షప్రాప్తికై చెప్పిన గాథ భాగవతం. ఆవుపాలు పితుకు వ్యవధిదాటి శుకుడు ఒక చోట నిలిచేవాడు కాడు. ఏడు రోజులలో ముక్తి పొందే మార్గం కోరిన పరీక్షిత్తునకు భాగవత తత్త్వోపదేశం శుకమహర్షి చేశాడు. వేదవేదాంగాలు, భారత రామాయణాలు, వివిధపురాణాలూ, ముక్తిమార్గాన్ని జిజ్ఞాసువులైన భక్తులకు ప్రబోధించేవే. అవి సుదీర్ఘశరణాగతులు. భాగవతం సద్యోముక్తి ప్రదాయకమైన శీఘ్రశరణాగతి.

సనాతన భారతీయ సంప్రదాయానుసారం వేదవ్యాసమహర్షి క్రీస్తుకు పూర్వం సుమారు మూడువేల సంవత్సరాలకు ముందు జీవించినవాడు. పంచమవేదం భారతం అప్పుడే పుట్టింది. వేద వాఙ్మయం అంతకు ముందే వెల్లివిరిసింది. అందుచేత భారతదేశంలో ఇప్పటికీ అయిదువేల సంవత్సరాలకు ముందే చరిత్రోదయానికి పూర్వమే భాగవత భక్తి వేదాంతం వెల్లివిరిసినట్లు చెప్పవచ్చు.

సంస్కృత భాగవతంలోనే ప్రస్ఫుటంగా భాగవతం "సర్వవేదేతిహాసం" గా చెప్పబడింది.

ఇదం భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితం
ఉత్తమ శ్లోకచరితం చకార భగవా నృషిః
సర్వం వేదేతిహాసానాం సారం సారం సముద్ధృతమ్
స తు సంశ్రావయామాస మహారాజం పరీక్షితమ్॥ భాగవతం. 1 స్కం. 40-42

భారతదేశ చరిత్రలో క్రీ.పూ. 113వ సంవత్సరంలో యవనరాజు ఏంటియాల్ సిడిస్ పంపిన రాయబారి హెలియోడోలస్ సుంగరాజు భగదత్తుడి ఆస్థానానికి విదిశలో గరుడస్తంభం ఎత్తించాడు. తాను భగవంతుడి నని సగర్వంగా చాటుకున్నాడు. దీన్నిబట్టి భారతదేశంలో భాగవత సంప్రదాయం క్రీస్తుపూర్వం రెండవ శతాబ్ది నాటికి సుస్థిరంగా నాటుకొని ఉండడమే గాక విదేశీయుల్ని సైతం ఆకర్షించినట్లు తెలుస్తుంది.

ప్రాచీన వేదవాఙ్మయంలోనే సగుణ నిర్గుణోపాసన లున్నాయి. అథర్వవేదంలో

"ద్వే వా వో బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చై వామూర్తం చ. " అని వుంది.

అట్లే అవతారతత్త్వం గూడ వేదవాఙ్మయం లోనిదే.

ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భేరంత రజాయమానో బహుధా విజాయతే. **యజుర్వేద- 31-19**

దేవుడైన ప్రజాపతి మానుషగర్భస్థుడై వివిధాకృతులు ధరిస్తాడు అని పై మంత్ర తాత్పర్యం.

ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే. **ఋగ్వేద - 4-47-18**

ఇంద్రుడు మాయాప్రభావంచే పృథివిలో అవతరిస్తున్నాడు అని పై మంత్ర తాత్పర్యం. భగవద్గీతలో శ్రీకృష్ణుడు తానే భగవానుణ్ణి అని సుస్పష్టంగా ప్రకటించుకున్నాడు. దుష్టశిక్షణ కొఱకూ, ధర్మరక్షణకొఱకూ తాను యుగ యుగాంతరాలలో భూలోకంలో అవతరిస్తానని చెప్పియున్నాడు.

పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్ ।
ధర్మసంస్థాప నార్థాయ! సంభవామి యుగే యుగే ॥ **భ.గీ. 4-9**

భాగవత భక్తి వేదాంత తత్త్వానికి ఆద్య ప్రకృతులు సనాతన వేద వాఙ్మయంలోనే ప్రస్ఫుటంగా కన్పిస్తున్నాయి.

భక్తి వేదాంతతత్త్వ ప్రవర్తకులూ ప్రచారకులూ వేదకాలం నుంచి యుగయుగాంతరాలుగా భారత వర్షంలో ఎందరో మహానుభావులు ఉద్భవించారు. ఎందఱిపేర్లు చెప్పినప్పటికి అది సశేషమైన ఆకృతిగణమే అవుతుంది. భక్తి వేదాంత తత్త్వ ప్రవక్తలలో సుప్రసిద్ధుడైన భగవద్రామానుజుల కాలం క్రీస్తుశకం పదకొండవ శతాబ్ది. ఆయన శ్రీ వైష్ణవ గురుపరంపరలో చివరివాడే గాని మొదటిప్రవక్త గాదు. ఆయనకు ముందు ఆ గురుపరంపరలో ప్రముఖులైన ఆళ్వారులు ఉన్నారు. వారు దక్షిణాపథానికి చెందినవారు. భగవద్రామానుజులు అటు ఉత్తరాపథంలోని వాఙ్మయం ఇటు దక్షిణాపథంలోని ద్రావిడవేద వాఙ్మయం సమన్వయించిన తొలి ఉభయవేదాంత మార్గ ప్రతిష్ఠాపనాచార్యులు. వేదవాఙ్మయం నుంచి అవిచ్ఛిన్నంగా ఆసేతుహిమాలయం వర్ధిల్లిన భక్తి వేదాంతతత్త్వానికి సంస్కృతభాగవతం సారస్వత మూలకందమైంది.

భారతదేశచరిత్రలో భక్తి వేదాంతతత్త్వ ప్రవర్తకులుగా కీర్తి గడించిన మహనీయులు శ్రీ చైతన్యుడు- వల్లభాచార్యులు- సూరదాసు- తులసీదాసు- సమర్థరామదాసు ప్రభృతులు. వారు పోతన మహాకవికి అర్వాచీనులు. వంగదేశంలో జన్మించిన శ్రీ చైతన్యుడు యావత్ భారతదేశం పర్యటించిన పరమ భాగవతోత్తముడు. ఆతని కాలము క్రీస్తుశకం 1485 నుండి 1533 వరకు అని చరిత్రకారుల నిర్ణయం. శ్రీ చైతన్యుడు తెలుగు దేశంలోని మంగళగిరిక్షేత్రం దర్శించినందుకు నిదర్శనంగా అతడి పాద ముద్రికలు అక్కడ చెక్కబడి ఉన్నాయి.

శ్రీ వల్లభాచార్యులవారి రాధామాధవతత్త్వం శుద్ధాద్వైతంగా పుష్టి మార్గంగా పేరు కెక్కింది. ఆయన తెలుగు బ్రాహ్మణుడు. చైతన్యునిపై పరోక్షంగా, వల్లభాచార్యులపై ప్రత్యక్షంగా, పోతన ప్రభావం ప్రసరించినట్లు భావింప వచ్చు. మహారాష్ట్రంలో శివాజి మహారాజు గురువుగారైన సమర్థరామదాసుగారు తాము రచించిన దాసబోధ అనే గ్రంథంలో పోతన మహాకవిని ప్రశంసించి యున్నారు. హిందీ సాహిత్యంలో భక్తి వేదాంత తత్త్వోపదేష్టలుగా ప్రశస్తి గాంచిన సూరదాసు, తులసీదాసులు ఇంచుమించు సమకాలీనులు. సూరదాస్ 1540 ప్రాంతంలో జన్మించాడని, తులసీదాసు కాలం క్రీస్తు 1532-1623 అనీ, హిందీ సాహిత్యవేత్తల అభిప్రాయం. వీరిద్దఱూ పోతనకు అర్వాచీనులు -

సూరదాసు రచించిన సూరసాగర్‌లో భాగవతంలో వలె ద్వాదశస్కంధాలు ఉన్నాయి. అది భాగవతానికీ అనువాదగ్రంథం గాదు. కాని దానిపై భాగవత కవితా ప్రభావం సుస్పష్టం. తులసీదాసు పోతనవలె రామభక్తుడు. ఆయన వ్రాసిన రామాయణంలో వాల్మీకి కవితాప్రభావం, భాగవత భక్తి వేదాంత తత్త్వ ప్రభావం గంగా యమునల వలె సంగమించాయి. సూరదాసు వల్లభాచార్యుల వారికి ప్రత్యక్షశిష్యుడట! ఈ విధంగా పోతన మహాకవి తెలుగు భాగవత ప్రభావం వంగమహారాష్ట్ర దేశాలలో విస్తరిల్లింది అని ఊహింపవచ్చు.

భారతదేశభాషల్లో వెలువడిన భాగవతాలన్నీ పోతన తెలుగు భాగవతం తర్వాత వెలసినవే. తమిళంలో భాగవతకర్త అరియప్పపులవర్ క్రీ.శ. 1700 ప్రాంతం వాడు. కన్నడ భాగవతకర్త విఠలనాథుడు క్రీస్తుశకము 1530 ప్రాంతం వాడు, మహారాష్ట్ర భాషలో భాగవతం వ్రాసిన మహాభక్తుడు ఏకనాథుడు క్రీ.శ. 1580 ప్రాంతం వాడు. ఒరియాభాషలో భాగవతం వ్రాసిన జగన్నాథదాసు 15 వ శతాబ్దివాడు. మలయాళ భాగవతకర్త విజుతచ్చన్ కూడ 15వ శతాబ్ది వాడు. వంగభాగవతం వ్రాసిన మాలాధరదాసు 16 వ శతాబ్ది వాడు. అస్సాంభాషలో భాగవతకర్త శంకరదేవుడు క్రీ. శ. 1449-1568 సంవత్సరాలమధ్య జీవించి, తనజీవితంలో అపర సంధ్యాసమయంలో దానిని వ్రాసినట్లు చెప్పుకున్నారు.

ఇక తాళ్ళపాక అన్నమాచార్యులు, వారి వంశీయులు, రామదాసుగా ప్రసిద్ధికెక్కిన గోపన్న- త్యాగరాజు ప్రభృతులపై పోతన్న ప్రభావం ప్రసరించడం సహజం. త్యాగరాజు నిత్యార్చనలో పోతన భాగవతపారాయణం సలిపేవాడు. తెలుగుదేశంలో పోతన భాగవతంలోని పద్యాలు తరతరాలుగా వేలకొలది నాలుకలపై నిత్య ప్రార్థనాశ్లోకాలుగా నిలిచిపోయాయి. ఆంధ్రదేశంలోనే కాక యావత్ భారతదేశంలో ఉద్యమస్థాయిలో వెల్లివిరిసిన భక్తి వేదాంత తత్త్వప్రచారానికి పోతన మహాకవియే భవ్యకవితావేశం అందించిన మూలపురుషుడు. భక్తినే ముక్తికి రాచబాటగా యోగీశ్వరు లెందఱో ఉపదేశించిచారు. వారి చరిత్రలు జీవదుదాహరణము లైనాయి. భక్తి ప్రచారం సనాతన భారతీయ సంస్కృతిని ప్రతికూల సభ్యతా ఝంఝా మారుతాలనుండి సంరక్షించిన వజ్రకవచమైంది. సనాతనమతంలో కర్మజ్ఞాన వైరాగ్యమార్గాలు సామాన్య ప్రజా సముదాయానికి సులువైనవి కావు. భక్తియోగం సరళసుందరమై సద్యోముక్తి దాయకంగా సమస్త ప్రజావళికి ఆరాధ్యమైంది. కర్మజ్ఞాన వైరాగ్యమార్గాలు ఆస్తికులైన అనుష్ఠాన వేదాంతులు చిరసాధనతో చేయవలసిన సుదీర్ఘ శరణాగతి. భక్తి శీఘ్రశరణాగతి; సద్యోముక్తి ప్రదాయకం.

పోతన తెలుగు భాగవతంలోని ప్రతి పద్యం సద్యోముక్తి సంధాయకం. అందుచే భాగవతం ఆంధ్రుల అభిమానకావ్యంగా తరతరాల తెలుగు హృదయాలను ఉవ్విళ లూరిస్తున్నది.

పోతన మహాకవి మూర్తీభవించిన భక్తివేదాంత తత్త్వమై ఆంధ్రంలోనికి భాగవతం అవతరింపజేశాడు. భాగవతం తెలిగించడం **"పునర్జన్మంబు లేకుండుటకై"** పోతనజేసిన సాహితీతపస్సు. **"హరి కిచ్చి చెప్పె ఈ బమ్మెర పోతరా జొకడు భాగవతంబు జగద్ధితంబుగన్"** అని తనకృతిని నరాంకితం సల్పకుండా శపథం చేసిన మహామహితాత్ముడాయన! భగవద్భక్తికి గుండెల్లో వెన్నెల కోవెల నిర్మించుకొని భాగవతకృతి

వ్రాసిన పోతన తన కావ్యపీఠికలో వ్యాస, వాల్మీకి కాళిదాసాది ప్రాచీన కవుల్ని ప్రశంసించి, ఆంధ్రకవితా గౌరవ జనమనోహారి నన్నయసూరిం గైవారంబు సేసి, హరిహర చరణారవిందవంద నాభిలాషిం దిక్కన మనీషిం భూషించి, మఱియు నితరపూర్వకవి జనసంభావనంబు గావించి వర్తమానకవులకుం బ్రియంబు పలికి, "భావికవుల" బహూకరించిన సహృదయసార్వభౌముడు. భాగవతంకోసమే తెలుగు పుడమిలో పుట్టిన కారణజన్ముడుగానే తన్ను గూర్చి పోతన సంభావించుకొన్నవాడు. పోతన భక్తి సంకుచితమైంది కాదు.

చేతులారంగ శివపూజ చేయవలెననీ, నోరు నొవ్వంగ హరికీర్తి నుడువ వలెననీ అతని అభిమతం.

అట్లే కవితాశైలిలో గూడ,

"కొందఱకు తెలుగు గుణమగు, కొందఱకును సంస్కృతంబు గుణమగు రెండుం
గొందఱకు గుణములగు నే, నందఱ మెప్పింతు కృతుల నయ్యై యెడలన్" **1-20**

అని ఒడ్డున నిలిచిన మధ్యవర్తి.

"భాగవతము తెలిసి పలుకుట చిత్రంబు, శూలికైన తమ్మిచూలికైన!
విబుధ జనుల వలన విన్నంత కన్నంత, తెలియ వచ్చినంత తేట పఱతు" **1-19**

అని చేతులు జోడించి చెప్పిన వినయమాధుర్యమూర్తి పోతన.

ఆంధ్రసాహితీ జగత్తులో కవిత్రయాన్ని పోతన ప్రశంసించియున్నాడు. కాబట్టి భాస్కరరామాయణ పద్యాలకు అనుకృతులు తెలుగుభాగవతంలో కనిపిస్తున్నాయి. కాబట్టి పోతన వారికి పిమ్మటివాడే అయి ఉండాలికదా! ఎఱ్ఱన పదమూడవ శతాబ్దిమధ్య ఉన్నవాడు. క్రీ. శ. 1370లో భాస్కరరామాయణం రచన పూర్తియైనట్లు శ్రీ నిడదవోలు వెంకటరావుగారి అభిప్రాయం. అందుచే పోతన మహాకవి జీవితకాలం క్రీ.శ. 1378 నుండి 1460 అని వారి నిర్ణయం. పలువురు సాహితీవేత్తలు పోతన ఈ కాలం వాడనే అభిప్రాయపడు తున్నారు. పోతన భోగినీదండక కృతిభర్త క్రీ.శ. 1435 ప్రాంతంవాడు. కవిసార్వభౌమ బిరుదాంకితుడైన శ్రీనాథమహాకవి పోతన సమకాలీనుడు.

పోతన వ్రాసిన ఇతర కృతులు

1. వీరభద్రవిజయము, 2. నారాయణశతకము, 3. భోగినీదండకము 4. భాగవతమున 8 స్కంధములు (1,2,3,4, మఱియు 7,8,9,10 స్కంధాలు)

భాగవతరచనలో పోతన సహవ్రతులు

గంగన --- పంచమస్కంధము
సింగన --- షష్ఠస్కంధము
నారయ --- ఏకాదశ ద్వాదశ స్కంధాలు.

రెండవ స్కంధములో కొంతభాగం కూడ ఇతడే వ్రాసినట్లుగా కొందఱు భావిస్తున్నారు.

తెలుగు భాగవతం గద్యపద్యాల సంఖ్య సుమారు తొమ్మిదివేలు.

సంస్కృత భాగవతానికి తెలుగు భాగవతం కేవలం యథాక్షరానువాదం కాదు. యథోచితానుసరణం అని చెప్పవచ్చు. ఎన్నోచోట్ల పోతన మూలాన్ని పెంచి వ్రాశాడు. పలుతావుల్లో సంస్కృతభాగవతానికి శ్రీధరుడు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానం కూడా పోతన తెలుగులోకి అనువదించియున్నాడు. మూలంలో "నిమిశక్షేత్రే" అని ఉన్నంత మాత్ర తెలుగులో పోతన

"పుణ్యంబై మునివల్లభ, గణ్యంబై కుసుమ ఫల నికాయోత్థిత సా
ద్గుణ్య మయి నైమిశాఖ్యా,రణ్యంబు నుతింపఁదగు నరణ్యంబులలోన్." **1-38**

అని మాత్రమేగాక ఒక సుదీర్ఘగద్యం- సంస్కృత కాదంబరీ గద్యకావ్యశైలిలో ప్రౌఢ సమాసశ్లేషాను ప్రాణితంగా "మధువైరి మందిరంబుంబోలె మాధవీ మన్మథ సహితంబై", బ్రహ్మగేహంబునుంబోలె శారదాన్వితంబై ... ... నైమిశారణ్యంబను శ్రీ విష్ణుక్షేత్రంబున - ఇత్యాదిగా అభివర్ణించాడు. షష్ఠస్కంధంలో గజేంద్ర మోక్షణఘట్టం మూలంలో కంటె తెలుగులో నాలుగు రెట్లు పెరిగింది. అట్లే శ్రీకృష్ణలీలలు గల దశమస్కంధం గూడ తెనుగు భాగవతంలోని కొన్ని పద్యాలకు సంస్కృతభాగవతంలో మూలాధారాలు అని చెప్పదగిన శ్లోకాలు లేవు. **"అల వైకుంఠపురంబులో", "ఇంతింతై వటుఁ డింతయై", "మందార మకరంద మాధుర్యమునఁ జొక్కు", "ప్రాణేశ! నీ మంజుభాషలు వినలేని", "అన్నవు నీవు చెల్లెలికి"**- మున్నగు ఎన్నో పద్యాలు ఇందుకు తార్కాణాలుగా ఉదాహరించవచ్చు. అయితే పోతన మూలతత్త్వం అతిక్రమించకుండగనే స్వకపోల కల్పనలు చేశాడు. మూలార్థమునే హృదయంగమంగా వెలయించే తెనుగు పద్యాలు పోతన వ్రాసిన అధిక సంఖ్యాకాలు. ఉదాహరణకు -

మతిర్నకృష్ణే పరత స్స్వతో వా మిథోభి పద్యేత గృహవ్రతానామ్ ।
అదాంతగోభిర్విశతాం తమిస్రం పునఃపున శ్చర్విత చర్వణానామ్ ॥

అనే శ్లోకానికి పోతనగారి తెనుగు అనువాదం-

అచ్చపుఁ జీఁకటిం బడి గృహవ్రతులై విషయ ప్రవిష్టులై
చచ్చుచుఁ బుట్టుచున్ మఱలఁ జర్వితచర్వణు లైన వారికిన్
జెచ్చెరఁ బుట్టునే, పరులు సెప్పిన నైన నిజేచ్ఛ నైన నే
మిచ్చిన నైన కానలకు నేగిన నైన, హరిప్రబోధముల్. **సప్తమ - 181**

ఈ బహుళాంధ్రోక్తి మయప్రపంచంలో తరతరాలనుంచి సాహితీప్రియం భావుకులైన సహృదయుల్ని మాత్రమేగాక సాధారణప్రజానీకంలోని నిరక్షర కుక్షుల్ని సయితం ఉఱ్ఱూత లూగించిన పోతన కవితకు లభించిన అనన్య సామాన్యప్రచారానికి కారణం ఏమిటి? అనేక కారణాలు ఉన్నాయి. పోతన భాగవతం కేవలం రసవత్కవిత్వ బంధుర మేకాక భక్తితత్త్వ ప్రబోధకమైన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథం కావటం ప్రధానకారణం అని చెప్పవచ్చు.

"అపశబ్దంబులఁ గూడియున్ హరిచరిత్రాలాపముల్ సర్వపాపపరిత్యాగముసేయు" అని పోతన ఎలుగెత్తి చాటాడు. అయితే లాక్షణికులు ప్రౌఢ సాహితీవేత్తలు పోతన భాగవతం నరాంకితం ఇష్టంలేక, సర్వజ్ఞ

భూపాలుని అభ్యర్థన తిరస్కరించినట్లూ, ఆ మహారాజూ కోపంతో భాగవతప్రతులను భూస్థాపితం చేసినట్లూ, ఉత్సన్న భాగాలను ఆయన శిష్యులు వెలిగందల నారయాదులు పూరించినట్లు, ఒక కథ ప్రచారంలో ఉంది.

తెలుగు భాగవతంలోని అప్రమాణిక ప్రయోగాలు పోతనగారివి కావనీ ఆయన శిష్యుల వనీ ఒక విచిత్ర వితర్కసమర్థన కూడా బయలుదేరింది. కాళ్లు కళ్లు-లేని ఈకట్టుకథ శుద్ధాబద్ధమని పలువురు పరిశోధకులు తేల్చివేశారు. పోతన లాక్షణికుల్ని సరకుసేయని స్వతంత్రప్రవృత్తి గల కవి. **"నిరంకుశాః కవయః"** కవులు నిరంకుశు లనే లోకోక్తికి పోతన నిర్వికల్ప నిదర్శనం. పోతన వహించిన "సహజపాండిత్య" బిరుదమే పై విషయం బుజువు చేస్తుంది.

పోతన **"పుట్టుకవి"**. కవిత పోతనకు ఆజన్మసిద్ధంగా లభించిన వరప్రసాదంగా భావించే భక్తు లున్నారు. పోతనయే "పలికించెడివాడు రామభద్రుండట!" అని తనకవిత దైవదత్తమని సవినయంగా భావించుకొనుచున్నట్లు సూచించాడు. లలితకళలు అన్నీ దైవదత్తవరాలు లేదా ప్రకృతి సిద్ధమైన ప్రజ్ఞలు అనే చెప్పాలి. పరిశ్రమవల్ల పాండిత్యం సిద్ధించవచ్చు గాని కవిత, సంగీతం, చిత్రలేఖనం, శిల్పంలో అభినివేశం అలవడదు. అందుచే పోతన సహజపాండిత్య సంశోభితుడైన ఆ జన్మ కవి యని నిస్సందేహంగా చెప్పవచ్చు.

కవితకు, ఛందస్సుకు గల అవినాభావసంబంధం ఆలంకారిక జగత్పితామహుడైన భరతముని గుర్తించి **"ఛందోహీనమైన శబ్దమే లేదని"** వక్కాణించాడు. ప్రపంచభాష లన్నింటిలో ప్రాచీనకాలంనుంచి ఛందస్సుకు విశిష్టమైన స్థానం ఉంటుంది. తెలుగు కవితాగానానికి యతిప్రాసలు మృదంగ వ్యాపారం నిర్వర్తించడం సహృదయులకు అనుభవామ్రేడితం. "దేశభాషలందు తెలుగు లెస్స"అను కీర్తిలో తెనుగు ఛందస్సుకు చెందవలసిన పాలు ఎక్కువ.

శ్రవణ సుభగ మైన ఛందోనియతి గల్గి, యతులు గలిగి ప్రాసగతులు గలిగి
తీపి లయలు గలిగి తెలుగులో పద్యాలు, హొయలు గలిగి యెడద లూప గలవు !

విశ్వసాహితీ జగత్తులో ఛందోమాధుర్యం తెలుగు పద్యశిల్పంలో పరాకాష్ఠ పొందినట్లు భావిస్తే తెలుగు పద్యశిల్పం పోతన కవితలో విరాట్ స్వరూపం ధరించి సాక్షాత్కరించింది అని చెప్పవచ్చు. అసలు క్రాంతదర్శియైన కవిభావన-సంపూర్ణంగా స్వయంవ్యక్తం చేసే శక్తి ప్రపంచంలో ఏ భాషకూ లేదనే చెప్పక తప్పదు. శబ్దాలకు గల అర్థం పరిమిత మైంది. కవి భావన అవాఙ్మనన గోచర మైనట్టిది. అయితే వర్ణనాతీతమైన అనుభూతిని మాటలలో చెప్పడమే కవితాకళలోని ఒక విచిత్ర విరోధాభాసం. అందుచేత ప్రపంచంలో ఎల్లెడల కవులు పరిమితశక్తి గల భాషకు ఛందస్సు అలంకారాదులు జోడించి కృతకృత్యులు కావాలని యథాశక్తి ప్రయత్నాలు చేస్తారు. అందుచేత మహాకవితలో భాష, భాషకు అతీతములైన అలంకారములూ, అలంకార సామగ్రికి అతీతమైన ఛందస్సు, ఛందస్సుకు అతీతమైన నాదబిందు కళోపాసనా సూక్ష్మదృష్టికి అభివ్యక్తాలు. అందుచేత పోతన ఛందస్సుతో మాత్రం తృప్తి చెందక స్వచ్ఛందంగా కోరికోరి మఱికొన్ని విధినిషేధాలు తన రచనలో ఏర్చి కూర్చుకున్నాడు.

పోతన **'భాగవతము తెలిసి పలుకుట చిత్రమ్ము, శూలికైన తమ్మిచూలికైన'**

అన్నపుడు అందు శబ్దాలంకారాలకు అతీతమైన ఛందస్సు-ఛందస్సుకు అతీతమైన నాదబిందుకళోపాసనా అంతర్లీనంగా అనిర్వచనీయమైన రసప్రతీతికి హేతుభూతం కావడం వేత్తలకు అనారూఢవిషయం కాదు. అట్లే **"హరికి నంద గోకులవిహారికి.......దైత్యసంహారికి............మనోహారికి''** అన్నప్పుడు పోతన నాదబిందు కళోపాపన అనుప్రాసాలంకార పరిమిత మైందికాదు. **"పూరించెన్ హరి పాంచజన్యము''** అని పోతన పద్యం ఒత్తితే వక్ష్యమాణ సంస్కృత సమాస గాంభీర్యం సహస్ర శంఖారావసార సదృశంగా సహృదయుడికి విన్పిస్తుంది. కన్నతల్లిపై వ్రాసిన పద్యం నిదర్శనప్రాయం. పోతన తన తల్లికి, **''మానిను లీడురారు......దీనమానసగ్లానికి.......గభీరతాస్థానికి........ నయవాగ్భవానికి.......బమ్మెర కేతయ లక్కసానికిన్''** అని అంటాడు. వాచామగోచరమైన, వర్ణనాతీతమైన ఆ పవిత్రమాతృమూర్తి వ్యక్తిత్వం మాటలకు అతీత మైనది. ఏదో యీ పుడమికవ్వలి వెలుగులు సంతరించుకున్న పవిత్రత పాత్రత ఆ యిల్లాలి వ్యక్తిత్వంలో గిజిగాని గూడువలె అల్లిబిల్లిగ అల్లుకొని ఊగుతూ, సహృదయుల హృదయాలు ఉఙ్ఝాత లూగించ గలవు. అది ఇంద్రజాల మహేంద్రజాలాలను మించి కవితాకళ ప్రయోగించ గల భువన సమ్మోహనాస్త్రం. పోతన అక్షయ సమ్మోహనాస్త్ర తూణీరుడు.

ఉదాహరణకు వామన చరిత్ర ఘట్టం. ఒక మరుగుజ్జ వటువు త్రివిక్రముడై మూడులోకాలు అతిక్రమించి ఎదిగిపోయాడు. ఏ కవి ఏ భాషలో వర్ణనాతీతమైన ఆ అత్యద్భుత సన్నివేశం అభివర్ణించగలడు? వామనమైన భాషకు త్రివిక్రమత్వం చేకూర్చగల సామర్థ్యం-ఛందస్సుకు, అలంకారములకు అతీత మైన నాదబిందు కళోపాసనకు ఉంటుంది.

"ఇంతింతై! వటుఁ డింతయై మఱియుఁ దానింతై ! నభోవీథిపై
నంతై ! తోయదమండలాగ్రమున కల్లంతై ! ప్రభారాశిపై
నంతై ! చంద్రుని కంతయై ధ్రువునిపై నంతై! మహర్వాటిపై
నంతై ! సత్యపదోన్నతుం డగుచు బ్రహ్మాండాంతసంవర్ధియై !! **భాగవతం-8-622**

ఈ పద్యం చదవిన సాహితీ ప్రియంభావుకుడు సద్యఃపరనిర్వృతి చెంది "అహూ! మనోనేత్రనిర్వాణం'' అని రసానందపారవశ్యంలో లీన మవుతాడు అంతే.

పోతన కవితకు విశిష్టత చేకూర్చునది అతని భాగవత భాషాశైలి. ఏ భాషలోనైన కవిత యుగళకళ. సాహిత్యం వాగర్థాల సమ్మేళనం. కాళిదాసమహాకవి పరమేశ్వరప్రార్థన వాగర్థాల అవినాభావ సమ్మేళనాన్ని హృదయంగమంగా అభివ్యక్తం చేస్తోంది.

వాగర్థా వివ సంపృక్తౌ వాగర్థప్రతిపత్తయే ।
జగతః పితరౌ వందే పార్వతీపరమేశ్వరౌ ॥ **రఘు.1-1**

పరమేశ్వరుడు క్షుధార్తునకు అన్నరూపంలోనే సాక్షాత్కరిస్తాడు అన్నాడు గాంధీమహాత్ముడు. జగదేకగాయకుడైన త్యాగరాజు దృష్టిలో భగవంతుడు నాదబిందు కళాస్వరూపుడు. వసుధైక కవియైన కాళిదాసు పార్వతీపరమేశ్వరుల అవినాభావ సమ్మేళనం, కవితాకళలోని వాగర్థాల సాయుజ్యం వంటిది అని ప్రస్తుతించాడు. కవితా = భావం + భాష. అయితే కవితకు భాష శరీరం; భావం ప్రాణం. ప్రాణంలేని శరీరం శవం.

శరీరంలేని ప్రాణం దయ్యం. ప్రపంచంలోని ఏ భాషలోనైన కవులు బహుళంగా భాషమీదనో భావం మీదనో కొంత "మొగ్గు" చూపించినవారలే. అయితే "సమఃపూర్ణ తుల్యేవ స్యాత్" అన్నట్లు భాష-భావములకు సమాన ప్రతిపత్తి నిచ్చిన మహాకవులు విశ్వసాహితీజగత్తులో వ్రేళ్లపై లెక్కపెట్టదగినవారే. అందులో తెలుగు కవిత, యుగళకళలో అంతర్లీనమైన యుగళకళ. భాష- భావములకే గాక తెలుగులో భాషను సంస్కృతపదాలుగా తెలుగుపదాలుగ విభజింపవలసి యుంటుంది. తెలుగుభాష అనగానే అందులో సంస్కృతపదాలు విధిగా ఉంటాయి. "అచ్చతెలుగు" నామమాత్రమైనదే. యథార్థమునకు అచ్చతెలుగు కబ్బము మిక్కిలి కృతకమైనది అనే విషయం వేత్తలకు అనారూఢ విషయం కాదు. పోతన మహాకవి సంస్కృత తెలుగు పదాలకు సరితూకం వేసి అపశ్రుతి లేని సాయుజ్యం కల్పించి ప్రయోగించాడు.

కొందరకు తెనుఁగు గుణమగు, కొందరకును సంస్కృతంబు గుణమగు రెండుం
గొందరకు గుణములగు నే, నందఱ మెప్పింతుఁ గృతుల నయ్యైయెడలన్. 1-20

అన్నాడు పోతన.

పోతనకవితలో తెలుగు నుడికారపు సొంపులు వంపులు తామర తంపరలు. సీతాదేవిని వర్ణించుచు, పోతన వ్రాసిన పద్యం ఉదాహరణ ప్రాయం.

సిగ్గుపడుట గల్గి- సింగారమును గల్గి, భక్తి గల్గి చాల భయము గల్గి
నయము ప్రియము గల్గి- నరనాథుచిత్తంబు, సీత తనకు వశము చేసికొనియె. (భాగ - 9-337)

పోతన, అలతి అలతి తునియలుగా కాహళ సంధించినట్లు తేట తెలుగు నానుడులు అల్లగలడు. గంభీరరీతి సుభగమైన కాదంబరీశైలిలో ప్రౌఢ సంస్కృత సమాసాలనూ ప్రయోగించ గలడు.

'అలవైకుంఠ పురంబులో నగరిలో ఆమూలసౌధంబు దాపల' అని అలతి అలతి తునియలతో ఆరంభించి- **'మందార వనాంతరామృతసరః ప్రాంతేందు కాంతోపలోత్పల పర్యంకరమావినోది'** అని సుదీర్ఘ సంస్కృత సమాసం విసరగలడు పోతన. **'ఇందు గలఁ డందు లేడని'** అనగలడు. **'కలఁడు కలండనెడు వాఁడు కలఁడో లేఁడో'** అనగలడు. తెలుగుపదాలకు సంస్కృతశబ్దాలకు అందరూ తపస్సు చేయక తప్పదు. వ్యాకరణం వైరిసమాసాలను నిషేధించి ఈ తల నొప్పి కొంత తప్పించుకో జూచింది. కాని ఇది వ్యాకరణపరిధిని దాటిన సమస్య. ఈ సారస్వతయోగసాధన పోతన భాగవతంలో సర్వత్ర సాక్షాత్కరిస్తుంది. ఉదాహరణకు ఒక పద్యం.

'పాదద్వంద్వము నేల మోపి, పవనున్ బంధించి' పంచేంద్రియో
న్మాదంబున్ బరిమార్చి, బుద్ధిలతకున్ మారాకు హత్తించి ని
ష్ఖేద బ్రహ్మపదావలంబనగతిన్ గ్రీడించు యోగీంద్రు మ
ర్యాదన్ నక్రము విక్రమించె కరిపాదాక్రాంత నిర్వక్రమై'

'కవిత వేరు- కవిజీవితం వేరు' - అని వాదించేవారు కొందరు ఉన్నారు. కాని, కవికీ కావ్యానికీ బింబ ప్రతిబింబభావం నిసర్గం. కవి అంతరాత్మ ధరించే విరాట్ స్వరూపమే కావ్యం. కవి బ్రదుకు వేరై, కవిత్వం వేరైతే అనిర్వచనీయమైన అపశ్రుతి ఏదో ఆ మధ్యలో వినిపిస్తుంది. సత్య హరిశ్చంద్రుని గాథ వ్రాసే కవి నిజజీవితంలో సత్యసంధుడు కాకపోవచ్చు. బుద్ధభగవానుని జీవితచరిత్ర చిత్రించే రచయిత దయార్ద్ర హృదయుడు

కాక పోవచ్చు. అదృష్టవశాత్తు కవికీ, కవివ్రాసిన కావ్యానికీ అభేదాధ్యవసాయం సిద్ధిస్తే ఎంత బాగుంటుంది? భాగవతం వ్రాసిన పోతన నిజజీవితంలో పరమ భాగవతోత్తముడు. నిరుపేదగా పర్ణశాలలో నివసించి- కృషీవలుడైన కర్మయోగిగా, పొలము దున్నుకొని బ్రదికిన రైతుబిడ్డ. భాగవతకవిగా తాను అందించిన సందేశాన్ని ఆచరించి లోకానికి చూపిన మహానుభావుడు పోతన కవిమాత్రుడే గాక త్రికరణశుద్ధి గల అనుష్ఠానవేదాంతి. సత్ప్రవర్తన సాహితీ ప్రతిభ జీవితములో గంగా యమునల వలె సంగమించుటచేత అతడు ఆంధ్రవాఙ్మయాకాశంపై ధ్రువతారవలె వెలుగొందుచున్నాడు. పోతన పద్యాలు రసగుళికలు.

పోతన భాగవతంలో ప్రజానురంజకములైన పద్యాలు మాత్రమే గాక, గంభీర వేదాంత దర్శనాత్మకములైన గద్యపద్యాలు ఎన్నో ఉన్నాయి. ఈ దృష్టితో పరిశీలిస్తే, సంస్కృతభాగవతముకంటె గూడ తెలుగు భాగవతం కొన్నిచోట్ల క్లిష్టతరం అని చెప్పవచ్చు. ఏలన, పోతన సంస్కృతభాగవతాన్ని మాత్రమే గాక యెడనెడ శ్రీధర వ్యాఖ్యానాన్ని గూడ తెనిగించాడు! ఈ ఘట్టాలు సాధారణ పఠితలకు కొరుకుడు పడవు. అంతేగాక అశేషప్రజానీకం నాలుకలపై నర్తించే పద్యాలు మందార మకరందమాధుర్య ధురీణములైన వాటిల్లో కూడ సులభసాధ్యం కాని శబ్దాలు దొరలటం కద్దు. అందుచేత, అక్షరాస్యులైన ఆంధ్రప్రజానీకానికి అందరకు అందుబాటులో ఉండేటట్లు, ప్రాథమిక విద్యాభ్యాసం చేసిన చదువరులకు అర్థమయ్యేటట్లు పోతన భాగవతం లోని పద్యాలకు తాత్పర్యం ప్రచురిస్తే బాగుంటుంది అనిపించింది. ఇంటింట పోతన భాగవతం వంటిది ఈ ప్రణాళిక. పన్నెండు స్కంధాలు- తొమ్మిది వేల గద్యపద్యాలు తాత్పర్య సహితంగా ప్రచురించే ప్రణాళికకు ఎంతటి వ్యయప్రయాసలు, మరెంతటి సాహితీ తపోదీక్ష అవసరం? వివిధ స్కంధాలకు తాత్పర్యం వ్రాయటానికి విద్వాంసులను ఎన్నుకోవటం జరిగింది.

ఇది ప్రథమస్కంధం. ఈ ప్రథమస్కంధ తాత్పర్య రచయిత, సుప్రసిద్ధ కవివరేణ్యులు శ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యశాస్త్రిగారు. శ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యశాస్త్రిగారికి పోతన కవితపైగల ప్రీతి జగద్విదితం. తన అభిమాన కవియైన పోతన పద్యాలకు శ్రీ శాస్త్రిగారు వ్రాసిన తాత్పర్యం సరళ సుందర సుకుమారంగా సహృదయ హృదయంగమంగా వెల్లివిరిసింది.

ఈ ప్రథమస్కంధ ముద్రణలో ప్రత్యేక శ్రద్ధ వహించిన శ్రీ విజయకుమార్ రెడ్డి గారికి- నా సుహృదభినందనలు. వారితోపాటు ప్రెస్సు కార్మికులు అందించిన సహకారము ఉగ్గడింప దగినది. శ్రీమాన్ బహుజనపల్లి శేషాచార్యులవారి పరిశ్రమ ఎన్నదగినది. అందరకు నా నమోవాకములు.

ఈ ప్రచురణ ప్రజానురంజకం కాగలదని మా ఆశ.

తిరుపతి **నండూరి రామకృష్ణమాచార్య**

14-1-1962 సంపాదకుడు, పుస్తక ప్రచురణ విభాగము,

తి.తి. దేవస్థానములు